

The effect of monetary policies on the relations between the Safavid government and the Ottoman Empire and its consequences

Hadi Bayati*

Abstract

The issue of money and related issues is one of the issues that has always been the concern of rulers. With the formation of the Safavid government and the expansion of their commercial relations, gold and silver ornaments became very important as intermediaries in exchanges, in the urban economy and in domestic and foreign trade. In the meantime, due to the competition and political and religious conflicts of the Safavid and Ottoman governments, each of them used special monetary policies to advance their goals and hit the opposite government. During this period, the gold and silver required for minting coins in Iran were mostly supplied from abroad due to the lack of mineral resources, and one of the ways for muskets to enter Iran was through the territory of the Ottoman Empire. Based on this, the current research is trying to answer these questions by explaining the historical data, what effect did the monetary policies of the Safavid and Ottoman governments have on their political and commercial relations? And what were the consequences of these monetary policies? The results of the research indicate that during war and enmity, the Ottoman government prevented gold and silver from entering Iran in order to advance its political goals and economic sanctions against the Safavid government. In contrast, the Safavid government, in order to bypass the Ottoman trade embargoes, pursued the policy of supplying muskets from inside Iran by extracting new mines and supplying muskets from outside Iran, by expanding trade relations with European countries. In addition, the use of these monetary policies had

* Assistant Professor of History, Department of Islamic Studies, Faculty of Theology and Islamic Studies,

University of Mazandaran, Babolsar, Iran, H.bayati@umz.ac.ir

Date received: 31/12/2022, Date of acceptance: 11/09/2023

many consequences for both governments, including the change of Iran's traditional trade routes from the Ottoman territory, the lack of gold and silver coins in Iran, and the relative deprivation of the Ottoman government from the resulting income. Pilgrimage of Hajj and shrines of highness, merger or destruction of mints in two countries, development of silk trade and growth of Iran's trade balance with western countries.

Keywords: Monetary policy, Gold, Silver, Safavid, Ottoman.

Introduction

Monetary policy is the use of government expenditures and revenue-generating activities to achieve specific goals, budget deficit or surplus, and regulation of economic growth and stability. Since in order to fight the economic problems of regulating the government's income and controlling prices, monetary policies are very important levers that if used correctly can contribute to economic, political, social and economic stability and development. The culture of the country should play a very constructive role. In the past, governments usually used specific monetary policies to advance their political goals and run the country. If one of the influencing factors on the monetary policy of any government is the use of currency fluctuations and how to control it. During the Safavid period, due to the formation of tense relations between the two Iranian and Ottoman governments, each of them adopted specific monetary policies towards each other. In this period, because gold and silver ornaments were considered as an intermediary factor in exchanges, they were noticed by the Safavid and Ottoman governments. Also, since the gold and silver required for minting coins in Iran were mostly supplied from outside the country, and one of the ways to enter the country was through the territory of the Ottoman government. Therefore, in order to advance their political and economic goals, these governments took measures that affected their relations by taking advantage of certain policies in the field of conflicts in the event of war and conflict. In this regard, the current research, relying on variables such as the policy of prohibiting the entry and exit of foreign currency, the creation or merger of border mints, the increase of the conversion tariff for muskets, monitoring the value of muskets and paying attention to the silk trade, tries to use historical sources and research. Turkish historians should answer these main questions: what monetary policies did the Safavid and Ottoman governments use against each other? What effect did these monetary policies have on the political and commercial relations of the Safavid and Ottoman governments?

Materials & Methods

The research method in this research is library and document type.

Discussion & Result

During war and enmity, the Ottoman government prevented gold and silver from entering Iran in order to advance its political goals and economic sanctions against the Safavid government. In contrast, the Safavid government, in order to bypass the Ottoman trade embargoes, pursued the policy of supplying muskets from inside Iran by extracting new mines and supplying muskets from outside Iran, by expanding trade relations with European countries. In addition, the use of these monetary policies had many consequences for both governments, including the change of Iran's traditional trade routes from the Ottoman territory, the lack of gold and silver coins in Iran, and the relative deprivation of the Ottoman government from the resulting income. Pilgrimage of Hajj and shrines of highness, merger or destruction of mints in two countries, development of silk trade and growth of Iran's trade balance with western countries.

Conclusion

Due to religious and political differences, the Ottoman and Safavid governments always tried to attack each other by using certain monetary policies. The Ottoman government has always taken advantage of monetary policies such as banning the departure of gold and silver coins from its territory, establishing border mints to increase the conversion tariff of coins and reduce the value of coins, increasing the cost of customs, and affecting Iran's trade. He was hitting. On the other hand, the Safavid government, in order to prevent the shortage of foreign currency, adopted special monetary policies, which included: paying attention to the increase of silk exports and the introduction of gold and silver ornaments into the country by changing the traditional trade routes to the north and south. Iran and the expansion of trade relations with the western and northern countries of Iran; Establishing new rules for Iranian pilgrims who were going to pilgrimage and pilgrimage and encouraging pilgrimage to the holy shrine of Imam Reza (a.s.) in Iran.

Bibliography

A) Persian books

- Documents of the Karmlı priests surviving from the era of Shah Abbas Safavid, (2002), by the efforts of Manouchehr Sotoudeh with the cooperation of Iraj Afshar, Tehran: The Written Heritage Publishing House. [In Persian]
- Natanzi Afushta, Mohammad bin Hedayatullah, (1994), Naqvah Al-Akhtar Fi Zikr Al-Akhyar, by Ehsan Eshraghi, Tehran: Scientific and Cultural. [In Persian]
- Olearius, Adam, (1984), travel book, Iran section, translated by Ahmad Behpour, Tehran: Ebtekar publishing and cultural organization. [In Persian]
- Inaljaq, Khalil, (2009), History of the Ottoman Empire, the Early Period, translated by Kiyomarth Qarqlou, Tehran: Baisarat. [In Persian]
- Aria, Kiyomarth, (2006), monetary and foreign exchange policies, Tehran: Kavir. [In Persian]
- Azhand, Yaqub, (2010), History of Iran during the Safavid period, (translation), Cambridge, vol. 6, Tehran: Jami. [In Persian]
- Bastani Parisi, Mohammad Ebrahim, (1983), Politics and Economy of the Safavid Era, Tehran: Safi Alisha Publications. [In Persian]
- Branson, William, (2008), Theory and Policies of Macroeconomics, Abbas Shakri, Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
- Bayat, Oruj Bey, (1959), Don Juan Irani, translated by Masoud Rajabnia, Tehran: Book Translation and Publishing Company. [In Persian]
- Parsadoost, Manouchehr, (2009), Shah Abbas I, Tehran: Publishing Company. [In Persian]
- Porghstal, Hamer, (1988), History of the Ottoman Empire, translated by Mirza Zaki Aliabadi, vol. 3, Tehran: Zarin. [In Persian]
- Tavernier, Jean-Baptiste, (1987), travel book, translated by Abu Torab Nouri, second edition, Isfahan: Verish publication. [In Persian]
- Dadgar, Yadullah and Rahmani, Timur, (2003), Basics and Principles of Economics, Qom: Bostan Kitab. [In Persian]
- Dalsandri, (1970), Venetian travelogues in Iran, translated by Manouchehr Amiri, Tehran: Khwarazmi Publishing House. [In Persian]
- Darhohanian, Haroton, (2000), Tarikh Jolfa of Isfahan, translated by Leon Minassian and M.A. Mousavi Faridouni, Isfahan: Zinda Roud Publishing House. [In Persian]
- Romelu, Hasan Bey, (1978), Ahsan al-Tawarikh, edited by Abdul Hossein Navaei, Tehran: Babak. [In Persian]
- Sanson, (1967), travel book, translated by Taghi Tafzali, Tehran: Ibn Sina. [In Persian]
- Chardin, Jean, (1966), travel book, translated by Mohammad Abbasi, Tehran: Amirkabir.
- Shamlou, Vali Qolikhhan, (1992), Al-Khaqani stories, edited and footnoted by Seyyed Hassan Sadat Naseri, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Persian]

63 Abstract

- Shaw, Stanford J., (1991), History of the Ottoman Empire and New Türkiye, Mahmoud Ramzanzadeh, Tehran: Astan Quds. [In Persian]
- Aghili, Abdullah, (1998), In the Battles of Iran in the Islamic Period, Tehran: Mahmoud Afshar Endowment Foundation. [In Persian]
- Falsafi, Nasrallah, (1963), Iran's Foreign Policy in the Safavid Period, Tehran: Pocket Books. [In Persian]
- Foran, Jan, (2008), Fragile Resistance, translated by Ahmed Tedin, Tehran: Rasa Cultural Services Institute. [In Persian]
- Carrey, Giovanni Francesco, (2004), travel book, translated by Abbas Nakhjovani and Abdul Ali Karang, Tehran: Scientific and Cultural. [In Persian]
- Krusinski, (1981), travel book, translated by Kikavos Jahandari, Tehran: Kharazmi Publications. [In Persian]
- Gardel, Henry, (1950), Money and Exchange, translated by Masoud Karagozlou, Tehran: Scientific bookstore and printing house. [In Persian]
- Lazarian, Jeanette D. (2008), Encyclopaedia of Armenian Iranians, Tehran: Hirmand. [In Persian]
- Mati, Rudi, (2008), Iran's economy and foreign policy in the Safavid era, translated by Hasan Zandieh, Qom: Hozah and University Research Center. [In Persian]
- Mashizi, Mir Mohammad Saeed, (1990), Kerman Safavid Tadzkiere, introduction and revision of ancient Parisi, Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Mirza Samia, Mohammad, (1953), Tazkira Al-Muluk, Tehran, Tahuri. [In Persian]
- Mirza Rafia, Mohammad Rafi, Dasturul Moluk, by Iraj Afshar, Volume 1, Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Endowment Foundation. [In Persian]
- Minorsky, Vladimir, (1989), the administrative organization of the Safavid government or Minorsky's annotations on Tadzkiere al-Muluk, translated by Masoud Rajabnia, Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Nasiri, Mirza Alinqi, (1992), Titles and Obligations of the Safavid Sultans Period, edited by Yusuf Rahim Lo, Mashhad: Ferdowsi University. [In Persian]
- Navaei, Abdul Hossein, (1991), Iran and the world from the Mongols to Qajar, Vol. 1, Tehran: Homa Publishing. [In Persian]
- B) Articles**
- Aghajari, Hashem, Zahra Qashqainejad, (2012), "Depreciation of money in the economy of the Safavid era and factors affecting it", Al-Zahra University Islamic and Iranian History Quarterly, Q 23, No 18, Serial 108, Summer. [In Persian]
- Bastani Parisi, Mohammad Ebrahim, (1966), "Ebb and flow of politics and economy in the Safavid Empire", Yaghma Quarterly, No. 222, December. [In Persian]
- Mati, Rudi, (2006), "The integration of mints and the decline in quality of muskets in the late Safavid period (Huize mint)", translated by Hasan Zandieh, Historical Review Quarterly, Q2, No2, Summer. [In Persian]

Mati, Rudi, (2005), "Traders in the Safavid Era", translated by Hasan Zandieh, Nameh Tarikh Pejohan, p. 1, p. 1, spring. [In Persian]

Mati, Rudi, (2003), "Gold trade in the late Safavid era between Venice and Surat", translated by Hassan Zandieh, the book of the month of history and geography, May and June. [In Persian]

C) Latin and Ottoman

Afşih, Şahin, Sibel, Cengiz, (2010), 16'ncı Yüzyıl Fiyat Devrimi Ve Osmanlı-İran Savaşlarının Osmanlı İpekçilik Endüstrisi Üzerine Etkileri, İşletme Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi.

Baghdiantz, McCabeIna, (1999), The Shaks Silk For Europes Silver: The Eurasina Silk Trade Of T He Julfan Aemenains (1530-1750), University Of Pennsylvania.

Çizakça, M. (1980), Price History And Ant The Bursa Silk Industry: A Study In Ottoman Industrial Decline, 1550-1650, The Journal Of Economic History.

Dalsar, Fahri, (1960), Bursa'da İpekçilik, Sermet Mat Baasi, S Msettin Arkadas, Istanbul.

Faraoqhi, S.(2008), Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak; Çeviren: Gül Çağalı Güven, Özgür TÜresay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Firrier, R.W,(1973), The Armenians And East India Company In Persia In 17 Th And Early 18 Th Century, Economic History Reviw Series Xxxvi.

İnalcık, H. (1970), The Ottoman Economic Mind And Aspects Of The Ottoman Economy, In: Studies In The Economic History Of The Middle East, (Ed.) M. A. Cook, London.

İnalcık, H.,(2009), Devlet-I Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem(1302-1606), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H.,(2000), Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi, Çev: Halil Berktaş, Eren Yayıncılık.

Matthee, Rudolph,(2001), Mint Consolidation And The Worsening Of The Late Safavid Coinage: The Mint At Huwayza, Journal Of Economice And Social History Of The Orient.

Matthee, Rudolph,(2003), The Politice Of Trade In Safavid Iran, Silk For Silver 1600-1730, Cambridge University Press.

Pamuk, Sevket,(1999), A Monetary History Of The Ottoman Empire, Cambridge, Cambridg University Press.

Willem, Floor,(1996), The Dutch And The Persian Silk Trade, In Safavid Parsia, Charles Melville, London.

تأثیر سیاست‌های پولی در مناسبات دولت صفوی با عثمانی و پیامدهای آن

هادی بیاتی*

چکیده

موضوع پول و مسائل پیوسته با آن، یکی از موضوعاتی است که همواره مورد توجه حکمرانان بوده است. با شکل‌گیری دولت صفوی و گسترش روابط تجاری آنان، مسکوکات طلا و نقره به عنوان واسطه‌ای در مبادلات، در اقتصاد شهری و تجارت داخلی و خارجی اهمیت زیادی یافت. در این میان با توجه به رقابت و کشمکش‌های سیاسی و مذهبی حکومت‌های صفوی و عثمانی، هر یک برای پیشبرد اهداف خود و ضربه زدن به دولت مقابل از سیاست‌های پولی خاصی بهره می‌بردند. در این دوره طلا و نقره مورد نیاز برای ضرب سکه در ایران به دلیل کمبود منابع معدنی بیشتر از خارج کشور تأمین می‌شد و یکی از راه‌های ورود مسکوکات به ایران، قلمرو امپراتوری عثمانی بود. بر این اساس، پژوهش پیش‌رو به شیوه تبیین داده‌های تاریخی درصدد پاسخ به این سؤالات است که سیاست‌های پولی دولت‌های صفوی و عثمانی چه تأثیری بر مناسبات سیاسی و تجاری آنها داشت؟ و پیامدهای این سیاست‌های پولی چه بود؟ نتایج پژوهش حاکی از آن است که دولت عثمانی در هنگام جنگ و دشمنی، برای پیشبرد اهداف سیاسی خود و تحریم اقتصادی دولت صفوی از ورود طلا و نقره به ایران ممانعت می‌نمود. در مقابل دولت صفوی برای عبور از تحریم‌های تجاری عثمانی سیاست تأمین مسکوکات از داخل ایران را با استخراج معادن جدید و تأمین مسکوکات از خارج ایران، با گسترش روابط تجاری با دول اروپایی را در پیش می‌گرفت. علاوه بر این، استفاده از این سیاست‌های پولی برای هر دو حکومت پیامدهای زیادی داشت که از جمله آنها می‌توان به تغییر مسیرهای سنتی تجاری ایران از قلمرو عثمانی، کمبود مسکوکات طلا و نقره در ایران،

* استادیار تاریخ، گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران،
h.bayati@umz.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۱۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۲۰

محرومیت نسبی دولت عثمانی از درآمد حاصل زیارت حج و عتبات عالیات، ادغام یا نابودی ضرابخانه‌ها در دو کشور، توسعه تجارت ابریشم و رشد تراز تجاری ایران با کشورهای غربی اشاره نمود.

کلیدواژه‌ها: سیاست پولی، طلا، نقره، صفوی، عثمانی.

۱. مقدمه

سیاست پولی (Monetary policy) عبارت است از استفاده از مخارج و فعالیت‌های درآمدزای حکومت برای رسیدن به اهداف خاص، کسری یا مازاد بودجه و تنظیم ثبات و رشد اقتصادی است. (دادگر، رحمانی، ۱۳۸۲: ۳۰۰-۳۰۱) از آنجایی که برای مبارزه با مشکلات اقتصادی تنظیم درآمد حکومت و کنترل قیمت‌ها، سیاست‌های پولی از اهرم‌های بسیار مهم هستند که اگر از آن به طور صحیح استفاده شود می‌تواند در ثبات و توسعه اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی کشور نقش بسیار سازنده‌ای ایفا کند. (برانسون، ۱۳۸۸: ۱۰۵) در گذشته نیز حکومت‌ها معمولاً برای پیشبرد اهداف سیاسی خود و اداره کشور از سیاست‌های پولی خاصی بهره می‌گرفتند. چنانچه یکی از عوامل تأثیرگذار بر سیاست پولی هر دولتی بهره‌گیری از نوسانات ارز و چگونگی کنترل آن می‌باشد. (ر.ک: آریا، ۱۳۸۵: ۲۹-۳۰) در دوره صفویه نیز به دلیل شکل‌گیری روابط تنش‌آمیز مابین دو حکومت ایران و عثمانی، هر یک از آنان سیاست‌های پولی خاصی را نسبت به یکدیگر در پیش گرفتند. در این دوره، به دلیل اینکه مسکوکات طلا و نقره به عنوان عامل واسطه‌ای در مبادلات به شمار می‌رفت، مورد توجه دولتهای صفوی و عثمانی قرار گرفت. همچنین از آنجایی که طلا و نقره مورد نیاز برای ضرب سکه در ایران، بیشتر از خارج کشور تأمین می‌شد و یکی از راههای ورود آن به کشور از طریق قلمرو دولت عثمانی بود. بنابراین این دولتها برای پیشبرد اهداف سیاسی و اقتصادی خود، با بهره‌گیری از سیاست‌های خاصی در زمینه مسکوکات در بروز جنگ و کشمکش به اقداماتی مبادرت ورزیدند که روابط آنان را تحت شعاع قرار داد. در همین جهت، پژوهش حاضر با تکیه بر متغیرهایی چون سیاست منع ورود و خروج ارز، ایجاد یا ادغام ضرابخانه‌های مرزی، افزایش تعرفه تبدیل مسکوکات، نظارت بر عیار مسکوکات و توجه به تجارت ابریشم درصدد است تا با استفاده از منابع تاریخی و پژوهش‌های مورخان ترک، به این سوالات اصلی پاسخ دهد که دولت‌های صفوی و عثمانی از چه سیاست‌های پولی علیه یکدیگر استفاده کردند؟ این سیاست‌های پولی چه تأثیری در مناسبات سیاسی و تجاری حکومت‌های صفوی و عثمانی داشت؟

۲. پیشینه تحقیق

هر چند پژوهش‌هایی در باب سیاست‌های پولی در دوره صفوی، نظیر «کاهش ارزش پول در اقتصاد عصر صفوی و عوامل مؤثر بر آن»، از هاشم آقاجری و زهرا قشقایی نژاد (۱۳۹۲)، «کارکرد ابریشم و نقش بازرگانان ارمنی در اقتصاد و سیاست صفویان» از ابوطالب سلطانیان (۱۳۹۰)، «زمینه‌های گسترش تجارت ابریشم در خلیج فارس با تکیه بر توسعه روابط تجاری با اروپاییان در عصر شاه عباس اول» از گلناز هدایتی (۱۳۹۷)، «نقش ابریشم گیلان در اقتصاد عصر صفوی تا پایان دور شاه عباس اول» از محمد شورمیج (۱۳۹۴)، «انقلاب قیمت‌ها در قرن شانزدهم و تأثیر جنگ‌های ایران و عثمانی بر صنعت ابریشم عثمانی» از افشین شاهین، سیبیل جنگیز (۲۰۱۰م)، «ابریشم شاه برای نقره اروپاییان: تجارت ابریشم اوراسیا توسط ارامنه جلفا (۱۵۳۰-۱۷۵۰م)»، از اینا مک کاب باگدیانتز (۱۹۹۹م)، «رابطه تولید و تجارت ابریشم در بورسا با کشورهای شرقی (قرن ۱۵-۱۶م)»، از نیلوفر آلکان (۲۰۰۵)، «تحریم ابریشم: اقدامی که دولت عثمانی در ربع نخست قرن شانزدهم علیه دولت صفوی اعمال کرد»، از زینب دده (۲۰۱۹م)، «صورت گرفته که در آنها سیاست‌های پولی دولتمردان صفوی و عثمانی از دیگر منظرها نظیر تجارت طلا بین ایران و هند، کارکردهای مسکوکات در رونق اقتصادی دولت صفوی و نقش بازرگانان ارمنی در ارزی‌آوری حاصل از تجارت ابریشم دوره صفوی، تحریم ابریشم مورد بررسی قرار گرفته است. در این میان، تنها آثار نزدیک به پژوهش حاضر می‌توان به کتاب «تاریخ مالی ایران در روزگار صفویان و قاجاریان»، از ویلم فلور و پژوهش‌های رودی متی چون «سیاست تجارت در ایران صفوی»، (۱۴۰۱)، «تاریخ پولی ایران از صفویه تا قاجار»، (۱۳۸۶)، «ادغام ضربخانه‌ها و افول کیفی مسکوکات اواخر دوره صفوی» (۱۳۸۵)، «تجارت طلا در اواخر عصر صفوی بین ونیز و سورات» (۱۳۸۲)، «ایران در بحران زوال صفوی و سقوط اصفهان»، (۱۳۹۹)، از رودی متی اشاره کرد. اما همه این آثار به صورت گذار و پراکنده به سیاست‌های پولی حکومت صفوی و عثمانی در روابط تجاری و سیاسی پرداخته‌اند و حتی پیامدهای آنها این سیاست‌ها به صورت کامل و دقیق مورد ارزیابی و تحلیل قرار نگرفته است. بنابراین بررسی پژوهشی مستقل که نقش سیاست‌های پولی و تأثیر آن در مناسبات سیاسی دولت صفویه و عثمانی را آشکار نماید، ضروری می‌نماید.

۳. نگاهی به منابع پولی دولت صفوی

دولت صفوی همانند تمامی دولت‌ها برای اداره کشور و هزینه نظامی نیازمند منابع پولی (مسکوکات طلا، نقره و مس) بود. از جمله منابع پولی در دوره صفوی عبارت بودند از: الف) پول‌هایی که توسط اروپاییان و تجار، برای معامله با ایرانیان، اغلب از راه عثمانی و خلیج فارس وارد می‌شدند؛ ب) معادن موجود در ایران که مقداری از فلزات مورد نیاز برای ضرب پول را تأمین می‌کردند. ج) پول نقد حاصل از فروش ابریشم که توسط ارامنه به دست می‌آمد. در دوره صفویه همواره در ایران کمبود مسکوکات وجود داشت. اشاره‌های مکرر به کمبود پول در گزارش‌های کمپانی هند شرقی انگلیس و سفرنامه‌های دوره صفوی منعکس کننده مشکلات تهیه نقره است. (ر.ک: تاورنیه، ۱۳۶۶: ۱۸-۱۹) دو علت اساسی عامل کمبود تقریباً همیشگی نقره و طلا در دوران صفوی هستند: اولین علت از این واقعیت ناشی می‌شود که کشور فاقد معادن طلا و نقره یا ذخیره معادن موجود بود. (شاردن، ۱۳۴۵: ۹۲) چنانچه برای جبران آن دست کم به طور اتفاقی و متناوب مورد کاوش قرار می‌گرفت که صرفه اقتصادی نداشت. (تاورنیه، ۱۳۶۶: ۱۸) بنابراین تمام موجودی طلا و نقره که در ایران استفاده می‌شد، می‌بایست از خارج وارد شود. (الاریوس، ۱۳۶۳: ۱۴۷؛ تاورنیه، ۱۳۶۶: ۱۸) به طوری که تمام شمش‌های ضربخانه‌های ایران برای ضرب سکه به کار می‌بردند از طریق آناتولی عثمانی و تا حدی کمتر از راه روسیه وارد کشور می‌شد. (متی، ۱۳۸۲: ۱۰۸-۱۱۰) دومین علت ارتباط وضعیت اقتصادی ایران با همسایگانش بود. چنانکه اظهار شده است، با وارد شدن مسکوکات طلا و نقره از آن مناطق، تراز بازرگانی ایران با امپراتوری عثمانی و روسیه مثبت شده بود. به هر حال این وضعیت سودمند نقش متعادل کننده‌تری نسبت به تراز تجاری منفی با هند داشت که نه تنها به طور گسترده‌ای پرجمعیت‌تر و فعال‌تر از ایران بود، بلکه همچنین بسیاری از کالاهایی را که مورد تقاضا و مصرف ایرانیان بود، تولید می‌کرد و در واقع بزرگ‌ترین شریک تجاری ایران محسوب می‌شد. در مقابل ایران کالاهای مورد نیاز و تقاضای هند را بسیار کم‌تر تولید می‌کرد، البته این اختلاف به واسطه جریان مداوم شمش از ایران به شبه قاره جبران می‌شد. (متی، ۱۳۸۵: ۱۹) اما در این میان بیشترین منابع پولی دولت صفویه از طریق تجارت و مسیرهای ترانزیتی که از قلمرو عثمانی می‌گذشت، تأمین می‌شد و همین عامل و دشمنی دو دولت موجب شکل‌گیری سیاست‌های پولی متقابل نسبت به یکدیگر می‌شد که نتایج و پیامدهای زیادی برای هر دو کشور در پی داشت، که در ادامه به بررسی و تجزیه و تحلیل آنها پرداخته خواهد شد.

۴. سیاست‌های پولی دولت عثمانی در قبال صفویان

۱.۴ ممنوعیت صدور مسکوکات از قلمرو عثمانی

در اوایل دوره صفوی با توجه به اختلافات مذهبی و دشمنی میان کشور ایران و عثمانی، دولت عثمانی جهت ختشی‌سازی جریان پول در ایران دست به تحریم اقتصادی ایران زد؛ به طوری که این دولت سیاست ممنوعیت صادرات شمش عثمانی به ایران را اجرا نمود. این سیاست از دوره سلطان سلیم (۹۱۸-۹۲۶ ه.ق) امپراتور عثمانی از آغاز و به طور متناوب تا اواخر دوره صفوی به هنگام شکل‌گیری کشمکش‌ها و جنگ‌های بین طرفین دامه داشت. به عنوان مثال؛ سلطان سلیم هنگامی که به سفر جنگی علیه شاه اسماعیل اقدام کرد، تجارت ابریشم با ایران را ممنوع نمود. در واقع این اقدام تحریمی علیه شاه اسماعیل بود، به همین دلیل بازرگانان ایرانی دیگر قادر به تجارت ابریشم در بورسا نبودند و حتی تعدادی از آنان نیز به روملی تبعید شدند. (İnalçık, 2009: 139) سلطان سلیم سعی داشت تا با ممنوع ساختن تجارت ابریشم با ایران، شاه‌رگ اقتصاد ایران را قطع نماید. (İnalçık, 2000: 281-282) مهم‌ترین کالای تجاری ایران در آن دوره ابریشم بود و ایران از طریق فروش آن سلاح و نیازهای اقتصادی فلزی خود را تأمین می‌کرد. ابریشم کالایی بود که علاوه بر افزایش درآمد حکومت، مصرف آن نیز در حال افزایش بود؛ علاوه بر افزایش رفاه مردم عثمانی، از اسکی شهر، آلتیا و شام تقاضا برای ابریشم در حال افزایش بود. ایران در مقابل ابریشم خام، فلزات مورد نیاز خود را وارد می‌کرد. (Ibid) از میان فلزات گرانبها، طلا و نقره برای ضرب سکه ضروری بود. در هنگام بسته شدن مرزهای ایران و عثمانی در این دوره، اقتصاد ایران با کمبود شدید شمش طلا و نقره مواجه شد. (متی، ۱۳۸۷: ۸۵) سلطان سلیم برای متوقف کردن کامل صادرات ابریشم ایران به اروپا، دامنه تحریم‌ها را تا اراضی عرب تحت حاکمیت مملوک‌ها گسترش داد. او اعلام کرد در صورتی که ابریشم ایران در اراضی عثمانی از طرف بازرگانان ترک، ایرانی و عرب خریداری شود، مصادره خواهد شد. (Şahin, Cengiz, 2010: 70) این ممنوعیت به صورت موقتی در طول دوران کشمکش و دشمنی اعمال می‌شد. به دلیل شرایط سیاسی چون مصادره اموال بازرگانان قانونی نبود، اموال مصادره شده تاجر به دقت ثبت و ضبط می‌شد و تعهد داده می‌شد که به محض عادی شدن وضعیت اموال مصادره شده به صاحبان آنها اعاده خواهد شد. هر چند که این اقدامات و ممنوعیت‌های غیرمعمولی سخت بر افکار عمومی نیز تأثیرگذار بود. (فلسفی، ۱۳۷۱: ۱۱۷۰؛ پاریزی، ۱۳۴۵: ۲۲۳) اگرچه مورخین ترک بر این عقیده هستند که هدف اصلی سلطان سلیم مصادره کالاهای بازرگانان نبوده، بلکه قطع درآمدهای دشمن (دولت صفوی) بوده است اما پیامدهای آن برای

دولت عثمانی، مشکلات اقتصادی بود؛ دولت عثمانی برای توجیه اقدامات خود، سلاح‌هایی را که بازرگانان برای ایران خریداری کرده بودند، دست‌آویز قرار داد و بازرگانان ایرانی بازداشت شده در اراضی عثمانی را از روملی اخراج کرد. (Dalsar, 1960: 131) علاوه بر این، در آغاز قرن دوازدهم هجری، کمبود بسیار شمش به واسطه‌ی صادرات مقادیر زیادی مسکوکات، استانبول را بر آن داشت که تدابیر خاصی اتخاذ نماید. نماینده انگلیس در حلب در سال ۱۱۰۸-۱۱۰۹ ه.ق اقدام بازرگانان ارمنی را در حمل تمامی دلارهای شیر نشان و دوکاه‌ها به ایران، برای اقتصاد عثمانی خیلی مضر دانست و ادعا کرد که این اقدام باعث شد که قیمت سکه ۳ تا ۴ درصد افزایش یابد. (متی، ۱۳۸۷: ۸۷) عثمانی‌ها در واکنش به این اقدام هوشیارتر عمل کردند و به تحریک تجار بومی، جهت محدودیت صادرات شمش و طلا، به اقداماتی دست زدند. (İnalçık, 1970: 210) حسادت نسبت به ارمنیان ایران باعث شد که آنها باب عالی را از ضرری که به واسطه‌ی صدور مداوم طلا و نقره متوجه خزانه سلطان شده است، مطلع نمایند و خواستار تحریم صادرات گردند. فرمان ممنوعیت صادرات بی‌درنگ صادر شد، اما به علل نامعلومی به زودی لغو گردید. (Ibid) بنابراین سیاست‌های تحریمی دولت عثمانی برای جلوگیری از ورود مسکوکات و مصادره اموال تجار، دولت صفوی را با چالش اساسی روبرو نمود و خسارت‌های مالی زیادی را به همراه داشت؛ چنانچه در دوره شاه طهماسب وی مدتی برای پرداخت هزینه لشکریان با کمبود پول مواجه شد.

۲.۴ ایجاد ضرابخانه‌ها در کانون تجارت با ایران

ضرب سکه در گذشته در یک شهر و یک کارگاه متمرکز نبود؛ بالطبع ضرابخانه‌ها سازمان‌یافته و وسیعی نداشته و وسعت تشکیلات آنها متناسب با بزرگی و کوچکی شهرها و موقعیت تجارتی آنها بوده است. اما از زمانی که سکه‌زنی در انحصار دولتها درآمد؛ نظارت بر وظایف ضربایی، چه از حیث حقوق سلطنتی و چه از جهت مسئولیتی که در مقابل سوداگران داخلی و خارجی داشتند، امری بسیار دقیق و جدی بود. (عقیلی، ۱۳۷۷: ۲۶-۲۷) بر همین اساس، در این دوره دولت عثمانی نیز برای جلوگیری از صدور مسکوکات از قلمرو عثمانی و نظارت بر کارکرد ضرابخانه‌ها، به ایجاد ضرابخانه‌هایی در مرزهای ایران و مناطق مهم تجاری پرداخت. به طوری که ضرابخانه‌ها در شهرهایی دایر شده‌اند که کانون تجارت با ایران و در مسیر خروج مسکوکات بوده‌اند؛ از آن جمله می‌توان به مهم‌ترین آنها یعنی بصره، حلب و ارزروم اشاره کرد. از این پس کسی نمی‌توانست طلا و نقره از این کشور خارج کند، مگر اینکه نشان مهم این

تأثیر سیاست‌های پولی در مناسبات دولت صفوی با عثمانی و ... (هادی بیاتی) ۷۱

ضرابخانه‌ها بر روی سکه نقش می‌بست. (متی، ۱۳۸۷: ۷۹) به هر حال هزینه این کار خیلی سنگین بود، چرا که این اقدام، تمام سودی را که می‌شد تجار ایران از شمش به دست آورند از بین می‌برد.

۳.۴ کاهش ارزش مسکوکات

یکی از سیاست‌هایی که دولت‌ها در گذشته برای جلوگیری از خروج مسکوکات انجام می‌دادند کاهش ارزش مسکوکات از بابت عیار و وزن سکه‌ها و ضرب مجدد مسکوکات بود، چرا که این سیاست پولی در کوتاه مدت موجب بی‌اعتبار شدن پول رایج در آن کشور شده و تمایل تجار برای خروج آنها کمتر می‌شد. بنابراین در هنگام بروز و کشمکش بین دو حکومت، این سیاست توسط دولت عثمانی برای جلوگیری از خروج مسکوکات طلا و نقره و تحریم دولت صفویه اعمال شد. به طوری که دولت عثمانی با سیاست ضرب مجدد مسکوکات در سال‌های ۱۱۰۸-۱۱۰۹ ه.ق باعث کاهش قیمت طلا و کمبود آن شد. این اقدام در سال ۱۱۱۹ ه.ق نیز تکرار گردید. در این زمان استانبول صادرات دوکا را غیرقانونی اعلام نمود و دستور مجددی صادر کرد تا همه سکه‌های کشف شده دوباره ضرب شوند. گرچه این اقدامات، حمل شمش را از آناتولی متوقف نکرد، اما کمبود ورود مسکوکات طلا و نقره باعث افزایش قیمت طلا در ایران شد. (متی، ۱۳۸۷: ۸۵) در این میان نیز دولت صفوی سیاست متقابلی چون تغییر مسیرهای تجاری را نسبت به این اقدام دولت عثمانی در پیش گرفت. چنانچه تداوم جذابیت طلا در مواقعی که طلا کمیاب بود، به اقتصاد تجاری در ایران کمک می‌کرد. زیرا دولت صفوی همانند بیشتر دولت‌های پیش از دوران مدرن اسلامی و اوایل دوران مدرن، اقدام به ضرب سکه طلا می‌نمود. علی‌هذا این بدان معنی نیست که صرفاً سکه‌های صفوی در قلمرو صفویان جریان داشت، به خصوص در میان بازرگانان و صرافان پول رایج دولت صفوی در قالب محمودی و عباسی با مقادیر زیادی از سکه‌های خارجی، از جمله سکه هشت عیاری اسپانیولی، دوکای ونیزی و غیره در جریان بود. (میرزا سمیعا، ۱۳۳۲: ۲۳-۲۴) مداخله حکومت در گردش این پول‌ها صرفاً محدود به تلاش‌هایی بود برای سرازیر کردن بیشترین مقدار ممکن از این پول‌ها به خزانه دولت و یا منحصر به تلاش‌هایی می‌شد که مسئولان برخی ضرابخانه‌ها ضرب دوباره سکه‌های خارجی سود می‌بردند. بنابراین، به لحاظ نظری شمش و سکه‌ی وارداتی از امپراتوری عثمانی می‌بایست به ضرابخانه‌های مرزی برده شده و در آنجا مجدداً به صورت سکه‌های صفوی ضرب می‌شد.

۵. سیاست‌های پولی دولت صفوی در قبال عثمانیان

۱.۵ تأمین مسکوکات از داخل ایران

ماده اولیه‌ی مسکوکات، طلا، نقره و مس بود که باید در معادن جستجو می‌کردند. در دوره صفویه، معادن فلزات و سنگ‌های گرانبها و صید مروارید، از منابع درآمد شاه و متعلق به وی بودند و ثلث درآمد معدن را معدن‌کاران و مأموران، به عنوان هزینه‌ی و مواجب بر می‌داشتند. وجود شغل اوارجه نویس (ر.ک: میرزا رفیعا، ۱۳۸۰: ۵۴۳) در معادن که یکی از اوارجه نویسان دیوان اعلی بود، نشان دهنده توجه بسیار صفویان به استخراج معادن است. (ر.ک: میرزا سمیعا، ۱۳۳۲: ۶۱) گزارش‌های منابع نشان می‌دهند که در زمان شاه تهماسب اول، در ایران به جز معادن آهن، معادن دیگری وجود نداشته است. (دالساندری، ۱۳۴۹: ۴۷۶) البته عدم اشاره‌ی منابع به وجود معادن، به منزله‌ی نبودن معادن طلا، نقره و مس نیست؛ چنانکه شاردن در مورد وجود معادن در ایران می‌نویسد: «چون ایران کشوری است بسیار کوهستانی، سرتاسر آن مشحون از فلزات و معدنیات است». (شاردن، ۱۳۴۵: ۹۱) البته وی نیز فلزات موجود در ایران را آهن، فولاد، مس و سرب می‌داند. به عقیده‌ی وی در ایران طلا و نقره به دست نمی‌آید؛ اگرچه این دو فلز هم در مکان‌های ایران موجود است، اما چون ایرانیان در توسعه و تکامل اکتشافات، کوتاه می‌آیند و فقط به آنچه که همیشه موجود بوده و هست اکتفا می‌کنند، درصدد جستجوی بیشتر بر نمی‌آیند. (همان، ۹۱-۹۲)

وی در جای دیگر، خود به وجود نقره در ایران اشاره می‌کند و از معدن نقره‌ای در کروان، در منطقه گندمان، به فاصله‌ی چهار فرسنگی اصفهان، در کوهی به نام شاه کوه یا کوه شاهی نام می‌برد. (همان، ۹۲) به این ترتیب نتیجه می‌گیریم که در اوایل دوره صفوی، معادن، چندان مورد استفاده و استخراج قرار نمی‌گرفته‌اند. در زمان شاه اسماعیل دوم در سبزوار معدن مس وجود داشته است، اما مشخص نیست که مورد استفاده قرار گرفته است یا نه. (روملو، ۱۳۵۷: ۶۴۷) از دیدگاه شاردن، شاه عباس اول نخستین پادشاه صفوی بود که برای فراهم نمودن مسکوکات طلا و نقره، اقدام به استخراج از معادن ایران نمود. (شاردن، ۱۳۴۵: ۹۱)، اما به این دلیل که خرج استخراج معادن به صرفه نبود شاه عباس از انجام این کار منصرف شد. (ر.ک: تاورنیه، ۱۳۶۶: ۱۸) بنا به نقل الثاریوس، در زمان شاه صفی (۱۰۳۸-۱۰۵۲ ه.ق) کار استخراج معادن در ایران رواج چندانی نداشته است. وی نیز هزینه‌ی زیاد استخراج معادن را دلیل این بی‌توجهی می‌داند. (الثاریوس، ۱۳۶۳: ۲۶۸) بنابراین به نظر می‌رسد که تا زمان شاه عباس دوم (۱۰۵۲-۱۰۷۷ ه.ق) و اقدامات محمد بیگ در شناسایی و استخراج معادن، این کار چندان مورد توجه

تأثیر سیاست‌های پولی در مناسبات دولت صفوی با عثمانی و ... (هادی بیاتی) ۷۳

نبوده است. (تاورنیه، ۱۳۶۶: ۵۴۱) محمد بیگ که به کشف معادن علاقه زیادی داشت، از یک فرانسوی به نام «لاشاپل دوهان» (Lashapli Doohan) که ادعا داشت در معدن شناسی و علم مکانیک و شیمی مهارت دارد، کمک خواست، اما این فرانسوی شیباد در طی ده سالی که در ایران ماند، هیچ کاری انجام نداد. (تاورنیه، ۱۳۶۶: ۲۱۸؛ نوایی، ۱۳۷۰: ۴۶۵-۴۶۴) بنابراین اعتمادالدوله به جستجوی معدن مس پرداخت. (تاورنیه، ۱۳۶۶: ۲۱۸)

البته هر چه به اواخر دوره صفوی نزدیک می‌شویم، به ویژه زمان شاه سلیمان (۱۰۷۷-۱۱۰۵ه.ق)، حکومت از برخی معادن، کسب درآمد می‌کند. مشیزی مولف کتاب «تذکره صفویه کرمان» در مورد استخراج از معادن کرمان در این زمان می‌نویسد: «کرمان معادن فراوان داشت و البته دارد، خصوصاً معادن کوهبنان که در آن روزگار به وجهی قابل اعتنا مورد استخراج قرار می‌گرفته است». (ر.ک: مشیزی، ۱۳۶۹: ۶۱) وی معتقد است معادن کرمان یکی از بزرگترین منابع پشتوانه اقتصادی ایران بوده است. (همان، ۶۴) حتی در این زمان صدراعظم شاه سلیمان، شیخ علی خان زنگنه نیز در امور معادن نقره دخالت می‌کرد. چنانچه طی دستور وی در سال ۱۰۹۵ه.ق میرزا عادل پسر حاتم بیگ وزیر که متصدی ضبط معادن کوهبنان شده بود: «از سنگ‌های معدن به قدر سیصد من از هر قسم در کیسه گذاشته، سر آن را مهر، و مصحوب معتمد خود، به اتفاق [قدمعلی] جلودار به اردوگاه معلی فرستاد». (ر.ک: مشیزی، ۱۳۶۹: ۶۲-۶۳) علاوه بر این در حوالی تبریز، معدن مسی وجود داشت که دولت از طریق استخراج آن توانست درآمد زیادی را به خزانه وارد کند. (کاری، ۱۳۸۳: ۳۶)

۲.۵ ممنوعیت خروج مسکوکات از ایران

ممنوعیت خروج مسکوکات طلا و نقره در ایران به دو طریق اعمال می‌شد: الف) ممنوعیت خروج مسکوکات توسط هلندی‌ها و هندی‌ها؛ (دوره شاه عباس اول و شاه سلیمان) ب) ممنوعیت زیارت حج و عتبات عالیات (دوره شاه عباس اول و دوم). که در ادامه به بررسی این دو عامل پرداخته خواهد شد.

الف) منع خروج مسکوکات توسط هلندی‌ها و هندی‌ها

دولت صفوی برای اینکه کسری مسکوکات در ایران را جبران نماید و تحریم اقتصادی دولت عثمانی فشار زیادی بر کشور وارد ننماید، سیاست ممنوعیت خروج مسکوکات طلا و نقره از ایران را به اجرا درآورد. بنابراین از جمله کشورهایی که نقش زیادی در جذب مسکوکات به

خارج از ایران داشتند، می‌توان به کشورهای هلند و هندوستان اشاره نمود. هلندی‌ها با فروش ادویه، از طریق تجارت آسیایی خود، پول نقد زیادی را به دست می‌آوردند و آنها را در قالب شمش‌های طلا و نقره از ایران خارج می‌کردند. (فوران، ۱۳۸۹: ۱۱۴) علاوه بر هلندی‌ها، سالانه مقداری زیادی طلا و نقره از طریق هندی‌ها به هندوستان برده می‌شد، که این عامل به دلیل کسری تراز بازرگانی ایران با شبه قاره‌ی هند بود. دولت صفوی به اندازه کافی کالاهای صادراتی تولید نمی‌کرد تا بتواند پاسخگوی حجم عظیمی از ادویه و کالاهای مصنوع هندی باشد. (متی، ۱۳۸۷: ۱۰۹) از جمله شاهان صفوی که در مورد خروج سکه‌های طلا از ایران حساسیت داشت شاه عباس اول بود. وی علاقه‌مند بود که پول در کشور باقی بماند و صرف آبادانی و سایر نیازمندی‌های ضروری گردد. (Floor, 1996: 338)

او با هندیان که در ایران به ربا خواری اشتغال داشتند و سکه‌های طلا و نقره را به هندوستان می‌فرستادند، سخت مخالف بود و در دوران سلطنتش اجازه نمی‌داد که هیچ هندی در ایران ساکن شود و داد و ستد کند و آنها تنها در عهد شاه صفی اول و شاه عباس دوم که هر دو خیلی جوان بر تخت سلطنت نشسته بودند به ایران داخل شدند... شاه عباس می‌دانست که آنها ربا خوارند، چون پول را از بزرگان به صدی ۸ یا ۹ می‌گیرند، آن وقت با گروه وثیقه‌ی زیاد، صدی ۳۰ قرض می‌دهند. (تاورنیه، ۱۳۶۶: ۱۸۸)

حتی در این دوره بیش از ۱۵ هزار نفر از بانیان در اصفهان بودند و شغلشان این بود که پول را به خارج بفرستند. (آقاجری، قشقایی نژاد، ۱۳۹۵: ۶) شاردن می‌نویسد، هندیان رباخوار در خروج سکه‌های طلا و نقره از کشور چنان فعال بودند که؛

چون زالو که خون می‌مکد زر و سیم کشور را از هر جا گرد می‌آوردند و به دیار خویش می‌فرستند، آن چنانکه در سال ۱۶۷۷م/ ۱۰۸۸ه.ق که من از ایران بازگشتم آنجا تقریباً سکه خالص یافت نمی‌شد و صرافان مذکور همه را برچیده بودند. (شاردن، ۱۳۴۵: ۲/ ۱۷۲)

در دوره شاه سلیمان نیز دولت صفوی که با کمبود پول و بحران اقتصادی فراگیر روبرو شده بود، سیاست مالی خاصی را نسبت به مبارزه با خروج ارز در پیش گرفت؛ چنانچه شاه سلیمان فرامینی را صادر کرد که کارمزد ۵٪ را بر تمام صادرات نقره تحمیل کرده و صادرات دوکات‌های نقره از ایران را ممنوع ساخته بود. (متی، ۱۳۸۵: ۵۰) اما این حد و حصرها به گونه تناقض‌آمیزی جذابیت واردات نقره به کشور را کاهش داد - چرا که بازرگانانی که از امپراتوری عثمانی می‌آمدند اینک بیش‌تر سکه و شمش خود را به بندر آزاد تجاری بصره می‌بردند - و در عوض باعث شد طلا که بازرگانان احساس می‌کردند راحت‌تر می‌توانند به دلیل حجم کمش

تأثیر سیاست‌های پولی در مناسبات دولت صفوی با عثمانی و ... (هادی بیاتی) ۷۵

آن را از مالیات و عوارض بازرسی مخفی کنند، گران‌تر شد. (تاورنیه، ۱۳۶۶: ۱۸-۱۹؛ سانسون، ۱۳۴۶: ۳۳-۳۲)

بنابراین تلاش‌ها برای هدایت مقدار بیشتر نقره وارداتی به کشور به سوی ضربخانه‌ها تأثیر مشابه ضد تولیدی داشت، زیرا این سیاست صرفاً به عنوان مانع دیگری برای بازرگانان ارمنی به کار گرفته می‌شد تا نقره به کشور وارد کنند. علاوه بر این، محدودیت‌های صادرات و نظارت شدید بر شمش‌سازی که به ساحل بندر عباس حمل می‌شد بی‌شک باعث شد که نقره از راه‌های خروجی معمولی خلیج فارس، مانند بندر عباس تغییر مسیر داده و راهی قلمروی شود که بیرون از حوزه فرمانروایی صفویان قرار داشت.

ب) ممنوعیت زیارت حج و عتبات عالیات

در دوره شاه عباس اول دولت صفوی برای جلوگیری خروج ارز از کشور، سیاست ممنوعیت زیارت حج و عتبات عالیات را در پیش گرفت. چنانچه وی با خروج سکه‌های طلا و نقره از کشور چنان مخالف بود که حتی برای زیارت مکه و مدینه و عتبات عالیات نیز که زایرین مقداری پول در عثمانی صرف هزینه زندگی و پرداخت نذرها می‌کردند، مشکلاتی ایجاد کرد و آنان را مکلف به پرداخت مبلغ سنگین نمود. (پارسادوست، ۱۳۸۸: ۷۹۰) منابع در این مورد معتقدند، هر ساله جماعتی از ایران به مکه و مدینه می‌رفتند و برای مخارج و صدقاتی که باید به متولیان اماکن شریفه می‌دادند و باج و خراجی که ترک‌ها و اعراب از آنها می‌گرفتند، مبالغی دوکای طلا با خود می‌بردند (کروسینسکی، ۱۳۶۰: ۲۵) چون این تنها پولی بود که برای حمل به نقاط دوردست بسیار مناسب بود؛ در نتیجه به دلیل کمبود دوکا، قیمت آن افزایش می‌یافت که البته این افزایش قیمت، موقت بود. (متی، ۱۳۸۷: ۱۱۴) به همین دلیل، شاه عباس زیارت سالیانه حج و عتبات عالیات را قدغن کرد و به جای آن، توجه مردم را به مشهد و حرم امام رضا (ع) جلب کرد و این گونه جلوی خروج پول نقد را گرفت. (سانسون، ۱۳۷۴: ۲۰۱) تاورنیه که پس از تسلط سلطان مراد چهارم به عراق عرب سفر نموده است، می‌نویسد:

اگرچه ایرانی‌ها علی را خیلی محترم می‌شمارند اما بندرت به زیارت قبر او می‌آیند؛ زیرا که برای وصول به آن ناچار باید از بغداد عبور نمایند. چون بغداد در تصرف خواندگار است در آنجا از هر یک از زوار هشت پیاستر دریافت می‌نمودند و این فقره مخالف میل شاه عباس بود که رعایای او به ترکها باج بدهند. به این جهت توجه ایرانی‌ها را از زیارت قبر علی به طرف مشهد مطوف کرد. (تاورنیه، ۱۳۶۶: ۱۶۴)

دستور شاه عباس در مورد منع خروج طلا از کشور، کم و بیش تا پایان دوره صفوی اجرا می‌شد. (باستانی پاریزی، ۱۳۶۲: ۱۸۹)

۳.۵ نظارت بر عیار مسکوکات

در بیشتر زمان‌ها، ضرب سکه از حقوق سلطنتی بود، به همین دلیل حکومت‌ها در موارد بسیاری از این حق استفاده می‌کردند؛ بدین معنی که بدون پایین آوردن ارزش اسمی سکه، از عیار و وزن مسکوکات می‌کاستند. در این دوره نیز، زمانی که دولت صفوی به دلیل تحریم‌های اقتصادی دولت عثمانی در تنگنای مالی قرار می‌گرفت و به پول احتیاج داشت، با این روش می‌توانست تا حدودی مشکلات اقتصادی خود را حل کند. اما نتیجه این کار در بلند مدت کاسته شدن از ارزش پول رایج بود. در نتیجه این کار، مسکوکاتی که ارزش واقعی (میزان عیار) آنها بیشتر بود از جریان خارج و توسط دربار اندوخته می‌شدند و مسکوکات ارزان قیمت با عیار پایین جای آنها را می‌گرفتند. (گاردل، ۱۳۲۹: ۲۸-۲۷) که نمونه‌های زیادی از آن را در این دوره شاهد هستیم. چنانچه در سال ۱۰۶۷ ه.ق در دوره شاه عباس دوم پول اصفهان به قدری بد شده بود که چیزی با آن خرید و فروش نمی‌شد تا اینکه به دستور شاه عباس دوم این پول از دور خارج و پول خوب با عیار بالا احتکار شده بود، جایگزین آن شد. (آژند، ۱۳۸۰: ۲۷۵) سانسون در مورد سکه‌های بدون اعتبار دوره شاه سلیمان می‌آورد: «مکرر شاه با لباس مبدل به میان مردم رفته است تا ببیند سکه‌ای را که او بدون اعتبار اعلام کرده است برخلاف دستورش جریان نداشته باشد». (سانسون، ۱۳۴۶: ۳۱) همچنین دولت صفوی در سال ۱۰۹۶ ه.ق در پاسخ به بحران و تلاش برای جذب دست کم بخشی از نقره که همچنان به بیرون از کشور جریان می‌یافت، به اصلاح پول رایج پرداخت و مجدداً مسکوکاتی با خطاطی متفاوت و احتمالاً دقت بیشتری در درجه و عیار نقره آن ضرب کرد. (Mattee, 2001: 305)

۴.۵ توجه به افزایش صادرات ابریشم

ابریشم یکی از مهم‌ترین کالاهای تجاری در دوره صفویه به شمار می‌آمد که دولت صفوی برای تهیه ارز مورد نیاز کشور به توسعه تجاری آن دست یازید. در دوره صفوی به خصوص دوره شاه عباس اول چنانکه منابع نیز با آن اذعان نموده‌اند، بیشتر نقره مورد نیاز برای ضرب سکه، بیشتر از خارج کشور تأمین می‌شد و صادرات ابریشم بیشترین شمش‌های طلا و نقره را به ایران سرازیر می‌کرد. در این دوره یکی از منابع ورود طلا و نقره به ایران، بنادر مدیترانه

تأثیر سیاست‌های پولی در مناسبات دولت صفوی با عثمانی و ... (هادی بیاتی) ۷۷

بودند که شرکت‌های عثمانی و اروپایی در آنها فعالیت می‌کردند. همه حوزه‌ی دریای مدیترانه پر بود از کشتی‌هایی که فلز گرانبها را از دنیای جدید (آمریکا) می‌آوردند. (فوران، ۱۳۸۹: ۱۱۳؛ جی، شاو، ۱۳۷۰: ۵۷، ۱۰۹، ۲۵۵) در قرن دهم، کماکان بیشترین شمش از قلمروی عثمانی به ایران وارد می‌شد. چنانچه کسانی که از عثمانی شمش می‌آوردند، نقره را با سود ۲۰ درصد، طلا را با سود ۱۴ تا ۱۵ درصد و مس را با سود ۱۵ و گاهی ۲۰ درصد می‌فروختند. (آقاجری، قشقایی نژاد، ۱۳۹۲: ۴) مکاریان عمده‌ی عصر صفوی، بازرگانان بودند. بیشتر آنها ارمنی‌های بودند که هر ساله در اکتبر و نوامبر از راه تبریز و بغداد وارد ایران می‌شدند، در حالی که کالاهای خود را که بیشتر ابریشم بود، در شهرهای لوانت مانند حلب و از میر به فروش می‌رساندند؛ چرا که قوانین دولت عثمانی تحریم تجار ایرانی را نشانه رفته بود، اما برای ارامنه، امتیازاتی قائل شده و از این تحریم مستثنا گشته بودند. (تاورنیه، ۱۳۶۶: ۴۰۴-۴۰۵) بدین ترتیب، موقعیت بی‌طرفانه‌ی ارامنه، آنها را در شرایط بهتری در میان روابط اقتصادی ایران و عثمانی قرار داده بود. (Pamuk, 1999: 143-158)

مینورسکی به نقل از کشیش پاسیفیک دوپرون (Pacific Dubron) (۱۶۲۸م) در سفرنامه خود چنین می‌نویسد: «ارمنیان با خود سکه‌های طلا، پیاستر می‌آوردند و به ضرابخانه می‌بردند و به صورت سکه رایج در می‌آوردند و از این طریق مبلغی سود می‌بردند و شاه نیز از آن برخوردار می‌گشت». (مینورسکی، ۱۳۶۸: ۴۳)

تاورنیه معتقد است تجار ارمنی:

چند سال است که جز دوکا (Ducat) یا سکن (Sequin) به ایران نمی‌آورند، چون جنس قابل حمل‌تری است. آنان حتی برای رهایی از دزدی‌هایی که اغلب در کاروانها هنگام عبور از خاک عثمانی رخ می‌دهد و همچنین برای اجتناب از پرداخت عوارض و راهداری در جاهایی که تفتیش محموله بازرگانان چندان دقیق و منضبط نیست راه‌های پنهان کردن سکه‌ها را در نیم تنه و جلیقه‌های خود به زیرکی یافته‌اند. (تاورنیه، ۱۳۶۶: ۱۸-۱۹)

بدین‌سان آنچه در تجارت برای دولت صفویه اهمیت داشت، نقدینگی کالا بود و ابریشم کالایی بود که مهم‌ترین منبع نقدینگی برای دولت ایران محسوب می‌شود. از طرفی مهاجرت اجباری سه هزار خانواده ارمنی از جلفا به اصفهان (۱۰۲۱ ه.ق) ارزش صادرات ابریشم و میزان ورود مسکوکات طلا و نقره را افزایش داد و این امر برای دولت بسیار مغتنم بود. (نوایی، ۱۳۸۶: ۲۹۳) علاوه بر این، با مطالعه‌ی درباره‌ی ضرب سکه در دوره شاه عباس اول مشخص می‌شود

که با نقره‌ی وارداتی حاصل از صدور ابریشم توسط تجار ارمنی موجب دیوانیان نیز پرداخت می‌شد. (Baghdiantz, 1999: 33)

در این دوره دولت عثمانی در قبال ابریشم وارداتی ایران تا نیمه‌ی سده ۱۰ه.ق پول طلا و نقره پرداخت می‌کرد؛ اما بعداً با پیشرفت صنایع بافندگی عثمانی و نیز به دلیل این که ابریشم وارداتی پول زیادی از کشور خارج می‌کرد، حکومت عثمانی، تجار ایرانی را و می‌داشت که از عثمانی قماش بخرند. اسناد زیادی در مورد ایرانیانی که مجبور به خرید قماش در قبال فروش ابریشم خود بوده‌اند، در عثمانی وجود دارد. در یکی از آنها، تاجری به نام حاج سلطان محمد فرزند عبدالله، به امر قاضی ارزنجان، در مقابل حریر خود مبلغ ۱۳۳/۷۲۰ آقچه را که دریافت کرده بوده، باید به دستور سلطان عثمانی متاع قماش می‌خرید و به شرق می‌برد. (متی، ۱۳۸۷: ۶۸) به این ترتیب دولت عثمانی صادرات طلا و نقره را به ایران ممنوع کرد و برای خروج کالا قانون‌هایی برقرار نمود. یکی از دلایل شهرت پارچه‌های ابریشم بورسا، همین مسئله بوده است. (همانجا) حتی شاه طهماسب (۹۳۰-۹۸۴ه.ق)، به منظور درخواست پارچه‌های ابریشمی در ازای فروش ابریشم خام، نامه‌هایی به عثمانی فرستاده است. (Firrier, 1973: 227) این سیاست همواره از طرف عثمانی‌ها با شدت تمام تأکید شده است. بعد از سال‌های ۹۸۶-۹۹۸ه.ق در جریان جنگ‌های عثمانی و استیلای عثمانی بر اهم ایالات تولیدکننده‌ی ابریشم، رکود اقتصادی‌ای که پدید آمد، همراه با منع صادرات نقره به ایران، تجارت ابریشم ایران را وارد تنگناها و فشارهای زیادی کرد؛ و به این ترتیب، تجار ابریشم متحمل خسارات فراوان شدند. (Ibid) این وضعیت با به قدرت رسیدن شاه عباس اول و توجه ویژه او به تجارت ابریشم و اختصاص آن به ارامنه دگرگون شد و تجارت ابریشم وارد مرحله جدیدی شد و ابریشم به یکی از مهم‌ترین منابع ارزآوری دولت صفوی تبدیل گردید.

۶. پیامدهای سیاست‌های پولی عثمانیان و صفویان

۱.۶ کمبود مسکوکات طلا و نقره در ایران

سیاست‌های تحریمی دولت عثمانی در زمینه جلوگیری از ورود مسکوکات به ایران، پیامدهای منفی زیادی برای دولت صفویه داشت. به طوری که کمبود طلا و نقره و ضعف اقتصادی همواره برای دولت صفوی خسارت‌ها و زیان‌هایی را در پی داشت. از جمله به دلیل کمبود نقره و به تبع آن پول نقد در دوره صفوی، شاهان و بزرگان و ادار شدند که برای تأمین نیازهای مالی خود، ظروف طلا و نقره را ذوب و سکه کنند. برای مثال، در زمان شاه محمد

تأثیر سیاست‌های پولی در مناسبات دولت صفوی با عثمانی و ... (هادی بیاتی) ۷۹

خدابنده (۹۸۵-۹۹۶ ه.ق.)، به دلیل کمبود مسکوکات طلا و نقره، مرتضی قلیخان پرناک، حاکم مشهد، برای مقابله با ازبکان و تهیه حقوق سپاهیان، از قندیل‌ها، لگن‌ها، پیه سوزهای طلا و نقره و ... زر مسکوک ساخت و بین سپاهیان تقسیم کرد. (افوشته‌ای نظنزی، ۱۳۷۳: ۱۹۹) یا همزمان با حمله عبدالله خان ازبک به مشهد، شاه عباس اول چون خزانه خود را خالی دید، برای تأمین هزینه‌ی این سفر جنگی، فرمان داد که ظروف نقره محمد خدابنده را آب کنند و سکه بزنند تا به این ترتیب، موجب لشکریان، پرداخت شود. (بیات، ۱۳۳۸: ۲۵۷) شاه عباس دوم در سال ۱۰۷۷ ه.ق. مقداری شمعدان و عودسوز طلا و نقره، برای حرم امام رضا (ع) فرستاد، سپس این اجناس را برای خرجی راه زائران، به سکه تبدیل کردند. (شاملو، ۱۳۷۱: ۲۳) سلطان حسین (۱۱۰۵-۱۱۳۵ ه.ق.) نیز در سال ۱۱۰۷ ه.ق. مقداری ظروف نقره را در مشهد به صورت سکه ضرب کرد. (نصیری، ۱۳۷۱: ۱۱۸) حتی می‌توان یکی از دلایل ناتوانی شاه طهماسب در پرداخت حقوق لشکریانش طی چهارده سال آخر سلطنتش، قطع جریان پول بین امپراتوری عثمانی و ایران یا عدم ورود مسکوکات طلا و نقره به ایران دانست. (روملو، ۱۳۵۷: ۶۳۵) این مشکلات اقتصادی بعد از مرگ شاه طهماسب نیز در نتیجه شروع دور جدید جنگ‌های ایران و عثمانی تداوم یافت. بنابراین دولت صفوی برای جبران کمبود مسکوکات و مقابله با تحریم‌های دولت عثمانی، به اصلاح پول رایج پرداخت و مجدداً مسکوکات با خطاطی متفاوت و احتمالاً دقت بیشتری در درجه و عیار نقره آن ضرب کرد و همان‌طور که پیشتر اشاره شد شاهان صفوی از جمله شاه سلیمان فرامینی برای جلوگیری از استفاده از سکه‌های بی‌اعتبار صادر نمود. (ر.ک: سانسون، ۱۳۴۶: ۳۱)

۲.۶ تغییر مسیرهای تجاری و محروم‌شدن عثمانیان از عواید حاصل از تجارت ایرانیان

دولت صفوی برای تحریم منابع درآمدی عثمانیان از جمله تجارت ابریشم و بدست آوردن مسکوکات طلا و نقره حاصل فروش ابریشم مسیره‌های سنتی، تجارت ابریشم را که از قلمرو عثمانی عبور می‌کرد به شمال و جنوب ایران تغییر داد. در این میان یکی از مسیرهای دور زدن قلمرو عثمانی عبور از کشور روسیه بود. کشور روسیه در این دوره یکی از منابعی بود که بخشی از فلز گرانبهای ایران از آنجا وارد می‌شد. همانند تراز تجاری مثبت ایران با عثمانی، این تراز مثبت با دولت در حال گسترش مسکو هم وجود داشت. (متی، ۱۳۸۲: ۱۰۸-۱۱۰) به استناد اطلاعات پراکنده معلوم می‌شود که تزارهای وقت روسیه، (۱۵۰۰ تا ۱۹۱۷ م/ ۱۹۰۵ تا ۱۳۳۵ ه.ق.)، همچنین تزارهای بعدی (میخائیل رومانوف، ۱۰۲۲ ه.ق/ ۱۶۱۳ م) و بازرگانان خصوصی،

کالاهایی را از ایران و دولت عثمانی خریداری می‌کردند و در ازای آن، مقداری کالاهای صادراتی مانند خز و آهن آلات و مقداری هم شمش می‌پرداختند. (اولثاریوس، ۱۳۶۳: ۲۴۹) یک منبع معاصر مدعی است که روس‌ها می‌بایست نیم تا یک سوم از قیمت کالاهایی را که دریافت می‌کردند، در قالب نقره و سکه‌های طلا پرداخت کنند. (متی، ۱۳۸۷: ۱۰۹) همچنین دولت صفوی در زمان شاه عباس اول برای تحریم اقتصادی دولت عثمانی و کسب درآمد مالی با دادن امتیازات و اختیارات فراوان به ارامنه آنان را به تجارت با کشورهای دیگر از جمله دولت روسیه تشویق نمود. (دروهانیان، ۱۳۷۹: ۱۲۶) علاوه بر این، شاه عباس اول پس از حمله بر تبریز و بازپس گرفتن ولایت‌های آذربایجان، شروان، ارمنستان شرقی و گرجستان شرقی، پرژان تاده (Pere Juan Tade) کشیش را که مورد اعتماد و علاقه‌اش بود، در ۱۰۱۹ ه.ق به عنوان سفیر و با نامه‌ای برای پادشاه روسیه فرستاد. او در نامه‌اش از نزار روسیه چنین خواسته بود: «طریقت محبت آن است که ... تجار و سوداگران از راه اُرس بدین ولایت تردد و آمد و شد نموده از آن راه [خاک عثمانی] تردد نمایند که فایده آن جماعت را جماعت ترک نبرند». (اسناد پادریان کرملی، ۱۳۸۳: ۸۰-۸۱) اما دولت صفوی به سبب ناامن بودن راه‌های شمالی به علت راهزنی‌های قزاق‌ها و اغتشاش‌هایی که در دربار مسکو برای تصاحب قدرت روی می‌داد، نتوانست از این اقدام خود نتیجه مثبتی بگیرد و راه تازه‌ای برای صدور کالاهای ایران بگشاید.

یکی دیگر از مسیرهای تجاری ایران در زمینه تحریم اقتصادی دولت عثمانی و دور زدن فشارهای مالیاتی و گمرکی این دولت، تغییر مسیر تجارت زمینی از قلمرو عثمانی به مسیر دریایی جنوب ایران و ارتباط با بازرگانان خارجی بود. (تاورنیه، ۱۳۳۶: ۴۰۱) دولت صفوی همواره می‌کوشید راههایی برای صدور ابریشم ایران به غیر از کشور عثمانی به دست آورد. علت آن بود که در زمان جنگ، استفاده از راه بازرگانی ایران و عثمانی با دشواری‌ها همراه بود و در زمان صلح نیز راهزنان ترک اغلب به کاروان‌ها حمله می‌کردند و اموال بازرگانان را به غارت می‌بردند. (باستانی پاریزی، ۱۳۴۵: ۲۲۳؛ فلسفی، ۱۳۷۱: ۵/ ۱۱۷۰) این اقدام به حدی گسترده بود که در اغلب معاهده‌های بین این دول بحث جلوگیری از غارت کاروان‌های تجاری و زیارتی مطرح بود. (ر.ک: پورگشتال، ۱۳۶۷: ۳/ ۱۷۵۱) نکته دیگر آن بود مأموران گمرک عثمانی از ابریشم ایران حقوق گمرکی گزافی دریافت می‌داشتند و شاهان صفوی میل نداشتند با پرداخت طلای ایران، خزانه سلطان عثمانی را پر کنند. (ر.ک: اینالچق، ۱۳۸۸: ۲۰۹-۲۱۰؛ Şahin, 2010: 75) بنابراین با توجه میزان تعرفه‌های گمرکی بالا عثمانی، شاه عباس اول پیوسته کوشا بود که ابریشم ایران را به کمک یکی از کشورهای اروپایی از راه دریایی جنوب به خارج

تأثیر سیاست‌های پولی در مناسبات دولت صفوی با عثمانی و ... (هادی بیاتی) ۸۱

صادر نماید. (لازاریان، ۱۳۸۸: ۴۷) به همین جهت شاه عباس اول مسیر فروش ابریشم از طریق جاده‌ی زمینی شرق به غرب را به خلیج فارس و جزایر و بنادر آن برگرداند تا بدون زحمت و ممانعت دولت عثمانی ابریشم ایران را به فروش برساند. (Faraoqhi, 2008: 121؛ Çizakça, 1980: 542) بنابراین، به دلیل اینکه دولت صفوی صادرات ابریشم از قلمرو عثمانی را ممنوع کرده بود، دولت عثمانی نیز از عبور کشتی‌هایی که از دریای سرخ و بصره طلا و نقره به ایران حمل می‌کردند، جلوگیری می‌کرد. (Faraoqhi, 2008: 121) این وضعیت موجب عمیق‌تر شدن بحران پولی در ایران شد.

علاوه بر این، در دوره صفویه به دلیل کشف راه‌های دریایی جدید و دشمنی شدید دول اروپایی با عثمانیان روابط دو جانبه آنان با دولت صفویه افزایش پیدا کرد. به طوری که از دوره شاه اسماعیل اول دولت‌های اروپایی درصدد گسترش روابط سیاسی و تجاری با ایران بودند. این روابط در دوره‌های مختلف نیز پیگیری شد و اوج آن به دوره شاه عباس اول باز می‌گردد. (ر.ک: فلسفی، ۱۳۴۲: ۳۱۷-۳۱۹؛ اسناد پادریان کرملی، ۱۳۸۳: ۶۰) برای نمونه شاه عباس اول برای تحریم دولت عثمانی از درآمد حقوق گمرگی، به انگلیسی‌ها وعده داد، تمام ابریشم ایران را به آنها خواهد فروخت به شرطی که مال التجاره‌هایی که به مقصد اروپاست از راه عثمانی فرستاده نشود. (اسناد پادریان کرملی، ۱۳۸۳: ۶۰) این راه جدید برای تجارت از طریق مرتبط ساختن اصفهان به بندر عباس و در نتیجه به دریای آزاد بود.

۳.۶ ادغام و از بین رفتن بسیاری از ضربخانه‌ها در ایران و عثمانی

یکی از مکان‌هایی که تأثیر بسزایی در جریان مسکوکات داشت و همچنین متأثر از ورود و خروج آن بود، ضربخانه‌ها به شمار می‌آمدند. به طوری که تغییرات چشمگیر در موقعیت و عملکرد ضربخانه‌های ایران عصر صفوی به وضوح با مشکلات تهیه نقره و طلا ارتباط دارد. بنابراین تغییرات در کیفیت و امتداد جریان پول به داخل و سراسر ایران و سیاست‌های دولت صفوی در ایجاد کارمزد برای صدور مسکوکات و ذخیره پول‌های معتبر، در ادغام ضربخانه‌ها در بعضی مناطق و تمرکز فزاینده ضربخانه‌ها در مناطق دیگر منعکس می‌شود. (تاورنیه، ۱۳۶۶: ۱۸-۱۹) به طوری که بیشترین تمرکز این ضربخانه‌ها عمدتاً در شمال غرب در منطقه مرزی با امپراتوری عثمانی و روسیه که از طریق آن بیشترین فلز گران بها وارد قلمرو صفوی شده و در سراسر شمال یافت می‌شود. نکته دیگر اینکه مهم‌تر از مسئله کاهش زیاد جریان مسکوکات، عامل تسریع کننده اولیه برای کاهش ضربخانه‌ها در مناطق مختلف ایران انضمام سرزمین‌های

جدید به قلمرو صفویان بود. به طوری که در دوره سلطنت شاه عباس اول مناطق زیادی که از قلمرو صفویان منتزع شده بود، به قلمرو دولت صفوی ضمیمه شد. بنابراین در دوره زمامداری این پادشاه مقتدر و تمرکزگرا به طور طبیعی نیاز به وجود مداوم تعدادی زیادی ضرابخانه مستقل و همچنین بهره‌برداری مداوم از بیش‌تر ضرابخانه‌های محلی که تعدادشان کاهش یافته بود، مرتفع شد. این وضعیت در مقیاس کمتری در مورد آذربایجان که صفویان آن را در سال ۱۰۲۲ ه.ق از عثمانی‌ها باز پس گرفتند و نیز گرجستان شرقی که شاه عباس آن را در سال ۱۰۲۵ ه.ق تحت انقیاد خود در آورد مصداق داشته باشد. از طرف دیگر، بهره‌برداری مداوم از تعداد نسبتاً زیاد ضرابخانه‌های آن مناطق، به واسطه موقعیتشان در مرزهای ایران تشریح می‌شود که محل ورود مسکوکاتی بودند که جریان ورود خود را کشور ایران به کمک امپراتوری عثمانی و روسیه حفظ کردند. (متی، ۱۳۸۵: ۲۳-۲۴) بنابراین در مجموع می‌توان اذعان نمود که ادغام مداوم ضرابخانه‌های ایران مستقیماً با همین کمبود مسکوکات ارتباط دارد که در پی آن بسیاری از ضرابخانه‌ها مجبور شدند از عرصه تجارت خارج شوند. (Matthee, 2003: 256-257). علاوه بر این، دولت عثمانی نیز که در ربع آخر قرن یازدهم با مشکلات مالی دست و پنجه نرم می‌کرد، شاهد ادغام ضرابخانه‌ها بود. آنها در سال ۹۹۲-۹۹۳ ه.ق از ارزش سکه‌هایشان کاستند و در همان زمان در صدد برآمدند که جریان نقره را به ایران محدود کنند. (Pamuk, 1999: 135-139) به دنبال کاهش ارزش مسکوکات از سال ۹۲۰-۹۹۳ ه.ق تمام ضرابخانه‌های عثمانی به استثنای آنهایی که در اواخر قرن دهم نیز قابل مشاهده است، زیان دیدند. در دوره زمامداری سلطان محمد سوم (۱۰۰۳-۱۰۱۲ ه.ق) آنچه نقره تقریباً در چهل ضرابخانه ضرب می‌شد که در دوره فرمانروایی سلطان مراد چهارم (۱۰۳۳-۱۰۵۰ ه.ق) تعداد آنها تقریباً به سی ضرابخانه کاهش یافته بود. (Ibid, 137)

۷. نتیجه‌گیری

در گذشته حکومت‌ها برای کنترل اقتصاد داخلی و تأمین هزینه‌های درباری و لشکری از سیاست‌های پولی خاصی بهره می‌بردند که به نوعی خط مش سیاسی و اقتصادی آنها را مشخص می‌نمود. در دوره صفوی نیز با توجه به اینکه مسکوکات طلا و نقره از جمله ارکان اصلی مبادلات تجاری و اقتصادی را تشکیل می‌داد و نقش اساسی در مناسبات اقتصادی ایران با دولت عثمانی داشت، مورد توجه هر دو حکومت بود. در این میان، حکومت‌های عثمانی و صفوی به دلیل اختلافات مذهبی و سیاسی همواره با بهره‌گیری از سیاست‌های پولی خاصی

درصد ضربه زدن به یکدیگر بودند. با توجه به اینکه بخش زیادی از مسکوکات ایران از طریق تجارت و بیشتر آن از قلمرو امپراتوری عثمانی تأمین می‌شد، حکومت عثمانی همواره با بهره‌گیری از سیاست‌های پولی چون تحریم خروج مسکوکات طلا و نقره از قلمرو خود، ایجاد ضرابخانه‌های مرزی برای افزایش تعرفه تبدیل مسکوکات و کاهش ارزش سکه‌ها، افزایش هزینه گمرکات، بر داد و ستد تجاری ایران ضربه وارد می‌کرد. در مقابل دولت صفویه نیز برای جلوگیری از کمبود ارز، سیاست‌های پولی خاصی را در پیش می‌گرفت که عبارت بودند از: توجه به افزایش صادرات ابریشم و ورود مسکوکات طلا و نقره به کشور از طریق تغییر مسیرهای سنتی تجاری به شمال و جنوب ایران و گسترش روابط بازرگانی با کشورهای غربی و شمالی ایران؛ وضع قوانین جدید برای زوار ایرانی که عازم عتبات عالیات و حج بودند و تشویق زیارت بارگاه مطهر امام رضا(ع) در ایران، با هدف کاهش خروج ارز از کشور و اقدام مهمی دیگری که دولتمردان صفوی در طول دوران حکمرانی خود بر آن اهتمام ورزیدند، تأمین مسکوکات از داخل ایران با کشف معادن طلا و نقره بود که به دلایلی چون نبود امکانات کامل استخراج و عدم صرفه اقتصادی به شکست منتهی شد.

علاوه بر این، این سیاست‌های پولی در این دوره پیامدهای زیادی برای دو حکومت دربر داشت. چنانچه زمانی که روابط سیاسی ایران و عثمانی با تنش روبرو می‌شد، دولت‌های صفوی و عثمانی با استفاده از سیاست‌های پولی خود درصد محروم کردن دولت مقابل از عواید منابع اقتصادی می‌کردند. به طوری که صنعت ابریشم، که مهم‌ترین تولیدات دو کشور بود، تحت تأثیر این سیاست‌ها، از جهت تولید و استخدام تحت تأثیر منفی قرار گرفت؛ همچنین علاوه بر این‌ها، موانع غیرتعرفه‌ای در تجارت خارجی، روابط اقتصادی ایران و عثمانی را که از تجارت ابریشم نشأت می‌گرفت، تضعیف کرد. بنابراین کاهش حجم تجارت، موجب کاهش درآمدهای مالیاتی عثمانی می‌شد و در نتیجه هر دو کشور را در جهت منفی تحت تأثیر قرار داد. علاوه بر این، از آنجایی که این سیاست‌های پولی به دلیل اینکه نبض تپنده اقتصادی و درآمد مالی یکدیگر را هدف قرار داده بود، معمولاً زمینه شکل‌گیری کشمکش‌هایی بر سر منافع بین دو دولت عثمانی و صفوی شد که برای هر دو دولت خسارت‌های مالی و جانی زیادی به همراه داشت؛ برای نمونه بیشتر ضرابخانه‌های مرزی در دو دولت ادغام یا از بین رفتند. نکته دیگر اینکه دولت عثمانی با محدود کردن منابع درآمدی ایران، درصد بود تا یک برتری استراتژیکی در برابر ایران بدست آورد، اما این قضیه نتیجه عکس داد، به طوری که توقف واردات

مسکوکات از قلمرو عثمانی و سیاست‌های پولی آنان علیه دولت صفوی موجب گسترش روابط سیاسی و اقتصادی ایران با دولت‌های غربی و به تبع آن افزایش ورود ارز به کشور شد.

کتاب‌نامه

الف) کتب فارسی

- اسناد پادریان کرملی بازمانده از عصر شاه عباس صفوی، (۱۳۸۳)، به کوشش منوچهر ستوده با همکاری ایرج افشار، تهران: نشر میراث مکتوب.
- افوشته‌ای نظری، محمد بن هدایت الله، (۱۳۷۳)، *تقاوه الآثاری فی ذکر الاخیار*، به اهتمام احسان اشراقی، تهران: علمی و فرهنگی.
- اولثاریوس، آدام، (۱۳۶۳)، *سفرنامه*، بخش ایران، ترجمه احمد بهپور، تهران: سازمان انتشاراتی و فرهنگی ابتکار.
- اینالجب، خلیل، (۱۳۸۸)، *تاریخ امپراتوری عثمانی*، دوره‌ی متقدم، ترجمه کیومرث قرقلو، تهران: بصیرت.
- آریا، کیومرث، (۱۳۸۵)، *سیاست‌های پولی و ارزی*، تهران: کویر.
- آژند، یعقوب، (۱۳۸۰)، *تاریخ ایران دوره صفویه*، (ترجمه)، کمبریج، ج ۶، تهران: جامی.
- باستانی پاریزی، محمد ابراهیم، (۱۳۶۲)، *سیاست و اقتصاد عصر صفوی*، تهران: انتشارات صفی علیشاه.
- برانسون، ویلیام، (۱۳۸۸)، *تئوری و سیاست‌های اقتصاد کلان*، عباس شاکری، تهران: نشر نی.
- بیات، اروج بیگ، (۱۳۳۸)، *دون ژوان ایرانی*، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- پارسادوست، منوچهر، (۱۳۸۸)، *شاه عباس اول*، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- پورگشتال، هامر، (۱۳۶۷)، *تاریخ امپراتوری عثمانی*، ترجمه میرزا زکی علی آبادی، ج ۳، تهران: زرین.
- تاورنیه، ژان باتیست، (۱۳۶۶)، *سفرنامه*، ترجمه ابوتراب نوری، چاپ دوم، اصفهان: نشر تأیید.
- دادگر، یدالله و رحمانی، تیمور، (۱۳۸۲)، *مبانی و اصول علم اقتصاد*، قم: بوستان کتاب.
- دالساندری، (۱۳۴۹)، *سفرنامه‌های ونیزیان در ایران*، ترجمه منوچهر امیری، تهران: نشر خوارزمی.
- دروهانیان، هاروتون، (۱۳۷۹)، *تاریخ جلفای اصفهان*، ترجمه لئون میناسیان و م.ع موسوی فریدونی، اصفهان: نشر زنده رود.
- روملو، حسن بیگ، (۱۳۵۷)، *احسن التواریخ*، تصحیح عبدالحسین نوایی، تهران: بابک.
- سانسون، (۱۳۴۶)، *سفرنامه*، ترجمه تقی تفضلی، تهران: ابن سینا.
- شاردن، ژان، (۱۳۴۵)، *سفرنامه*، ترجمه محمد عباسی، تهران: امیرکبیر.

تأثیر سیاست‌های پولی در مناسبات دولت صفوی با عثمانی و ... (هادی بیاتی) ۸۵

شاملو، ولی قلیخان، (۱۳۷۱)، *قصص الخاقانی*، تصحیح و پاورقی سید حسن سادات ناصر، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

شاو، استفورد جی، (۱۳۷۰)، *تاریخ امپراطری عثمانی و ترکیه جدید*، محمود رمضان زاده، تهران: آستان قدس.

عقبلی، عبدالله، (۱۳۷۷)، *درالضربهای ایران در دوره اسلامی*، تهران: بنیاد موقوفات محمود افشار.

فلسفی، نصرالله، (۱۳۴۲)، *سیاست خارجی ایران در دوره صفویه*، تهران: کتابهای جیبی.

فوران، جان، (۱۳۸۹)، *مقاومت شکننده*، ترجمه احمد تدین، تهران: موسسه خدمات فرهنگی رسا.

کارری، جوانی فرانچسکو، (۱۳۸۳)، *سفرنامه*، ترجمه عباس نخجوانی و عبدالعلی کارنگ، تهران: علمی و فرهنگی.

کروسینسکی، (۱۳۶۰)، *سفرنامه*، ترجمه کیکاووس جهانداری، تهران: انتشارات خوارزمی.

گاردل، هانری، (۱۳۲۹)، *پول و مبادله*، ترجمه مسعود قراگوزلو، تهران: کتابفروشی و چاپخانه علمی.

لازاریان، ژانت د، (۱۳۸۸)، *دانشنامه ایرانیان ارمنی*، تهران: هیرمند.

متی، رودی، (۱۳۸۷)، *اقتصاد و سیاست خارجی ایران عصر صفوی*، ترجمه حسن زندیه، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

مشیزی، میرمحمد سعید، (۱۳۶۹)، *تذکره صفویه کرمان*، مقدمه و تصحیح باستانی پاریزی، تهران: دانشگاه تهران.

میرزا سمیعا، محمد، (۱۳۳۲)، *تذکره الملوک*، تهران: طهوری.

میرزا رفیعا، محمد رفیع، *دستورالملوک*، به کوشش ایرج افشار، ج ۱، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.

مینورسکی، ولادیمیر، (۱۳۶۸)، *سازمان اداری حکومت صفوی یا تعلیقات مینورسکی بر تذکره الملوک*، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران: امیرکبیر.

نصیری، میرزا علینقی، (۱۳۷۱)، *القاب و مواجب دوره سلاطین صفویه*، تصحیح یوسف رحیم لو، مشهد: دانشگاه فردوسی.

نوابی، عبدالحسین، (۱۳۷۰)، *ایران و جهان از مغول تا قاجاریه*، ج ۱، تهران: نشر هما.

ب) مقالات

آقاجری، هاشم، زهرا قشقایی نژاد، (۱۳۹۲)، «کاهش ارزش پول در اقتصاد عصر صفوی و عوامل مؤثر بر آن»، *فصلنامه تاریخ اسلام و ایران دانشگاه الزهراء*، س ۲۳، ش ۱۸، پیاپی ۱۰۸، تابستان.

باستانی پاریزی، محمد ابراهیم، (۱۳۴۵)، «جزر و مد سیاست و اقتصاد در امپراطوری صفویه»، *فصلنامه یغما*، ش ۲۲۲، دی.

- متی، رودی، (۱۳۸۵)، «ادغام ضربابخانه‌ها و افت کیفی مسکوکات اواخر دوره صفویه (ضرابخانه هویزه)»، ترجمه حسن زندیه، فصلنامه بررسی‌های تاریخی، س ۲، ش ۲، تابستان.
- متی، رودی، (۱۳۸۴)، «تجار در عصر صفوی»، ترجمه حسن زندیه، نامه تاریخ پژوهان، س ۱، ش ۱، بهار.
- متی، رودی، (۱۳۸۲)، «تجارت طلا در اواخر عصر صفوی بین ونیز و سورات»، ترجمه حسن زندیه، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، اردیبهشت و خرداد.

ج) لاتین و عثمانی

- Afşih, Şahin, Sibel, Cengiz, (2010), *16'ncı Yüzyıl Fiyat Devrimi Ve Osmanlı-İran Savaşlarının Osmanlı İpekçilik Endüstrisi Üzerine Etkileri, İşletme Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*.
- Baghdiantz, McCabeIna, (1999), *The Shahs Silk For Europes Silver: The Eurasina Silk Trade Of T He Julfan Aemenains (1530-1750)*, University Of Pennsylvania.
- Çizakça, M. (1980), *Price History And Ant The Bursa Silk Industry: A Study In Ottoman Industrial Decline, 1550-1650*, The Journal Of Economic History.
- Dalsar, Fahri, (1960), *Bursa'da İpekçilik*, Sermet Mat Baasi, S Msettin Arkadas, Istanbul.
- Faraoqhi, S. (2008), *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak; Çeviren: Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Firrier, R.W., (1973), *The Armenians And East India Company In Persia In 17 Th And Early 18 Th Century*, Economic History Reviw Series Xxxvi.
- İnalcık, H. (1970), *The Ottoman Economic Mind And Aspects Of The Ottoman Economy*, In: Studies In The Economic History Of The Middle East, (Ed.) M. A. Cook, London.
- İnalcık, H., (2009), *Devlet-I Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H., (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi*, Çev: Halil Berktaş, Eren Yayıncılık.
- Matthee, Rudolph, (2001), *Mint Consolidation And The Worsening Of The Late Safavid Coinage: The Mint At Huwayza*, Journal Of Economice And Social History Of The Orient.
- Matthee, Rudolph, (2003), *The Politice Of Trade In Safavid Iran, Silk For Silver 1600-1730*, Cambridge University Press.
- Pamuk, Sevet, (1999), *A Monetary History Of The Ottoman Empire*, Cambridge, Cambridg University Press.
- Willem, Floor, (1996), *The Dutch And The Persian Silk Trade, In Safavid Parsia*, Charles Melville, London.